

ках і т. д., то певно би стало легше і він прийшов би до сили і значіння, яке єму належить ся» [6, 4]. Доповідач запропонував створити мережу товариств збуту худоби, які б змогли звільнити селян від посередників-перекупщиків, які за безцінь купують худобу, а потім її перепродують, заробляючи на цьому великі гроші. Основне завдання товариств, на його думку, полягало у тому, щоб сприяти населенню у збуті худоби, за допомогою створення централізованих пунктів прийому. Штатні працівники цих пунктів мали брати на облік худобу, призначену для збуту, надавати допомогу у виготовленні ветеринарного паспорту та супровідних документів, забезпечувати її транспортування [6, 6].

У звітній документації товариства «Сільський господар» зазначено, що 1911 р. такі товариства були створені у с. Махнівці Зборівського повіту, с. Москалівці Косівського повіту, с. Дулібах на Стрийщині та ін. (усього 12). Серед їх засновників та працівників згадуються священники Збудовський, Гинилевич, Шанковський, Захаріяевич та ін. [7, 5]. Загалом для створення товариства, його філій та гуртків духовенство докладало чимало зусиль. Однак воно не претендувало на монополію в його структурах, а намагалося залучити до роботи представників світської інтелігенції – економістів, юристів, інженерів, агрономів і зоотехніків. Поряд зі священниками, значний внесок у роботу «Сільського господаря» зробили Є. Олесницький, М. Твордило, М. Гориглед, А. Гарасевич та ін.

Для поширення фахових знань товариство видавало місячник «Господарська часопись», який був одним із найпопулярніших видань у Східній Галичині, спільно з «Просвітою» публікувало популярні книги, календарі та інші періодичні видання для селян-хліборобів, з корисними практичними порадами фахівців для різних галузей господарства [2, 19].

Крайове господарське товариство «Сільський господар» отримувало значну матеріальну та фінансову підтримку від митрополита А. Шептицького та вищого духовенства. Нижче духовенство, особливо сільські священники, надали йому надзвичайно важливу організаційну підтримку, створивши низові структури при своїх парафіях. Галицькі селяни, відчувши дієву підтримку та допомогу від «Сільського господаря», охоче поповнювали його лави. Так, якщо 1909 р. товариство налічувало п'ять філій і 693 члени, то на кінець 1910 р. – 85 філій і 12500 членів. Напередодні Першої світової війни «Сільський Господар» об'єднував 88 філій і 1324 гуртки, до яких належали 32352 члени [1, 19].

Таким чином, крім політичного та культурного проводу, греко-католицьке духовенство змогло очолити й процес економічного піднесення життя мешканців східногалицького регіону. Створене за активної участі та підтримки греко-католицького духовенства, воно змогло розгорнути свою роботу одразу на кількох напрямках. Важливо зазначити, що духовенство активно долучалося до роботи в усіх напрямках роботи товариства, використовуючи та популяризуючи нові прогресивні методи ведення господарювання. Греко-католицькі священники, крім своїх безпосередніх обов'язків духовних лідерів громади, змогли проявити себе як талановиті агрономи, пасічники, економісти та спеціалісти у галузі тваринництва. Створення товариства «Сільський Господар» ознаменувало початок нового етапу у розвитку народного господарства західноукраїнських земель.

1. *Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 / Редкол.: П. Дубрівський та ін. – Нью-Йорк, 1970.*
2. *Коцик Р. Кругок товариства «Сільський Господар» у Щитківцях, повіт Залицьки // *Крайове господарське**

товариство «Сільський Господар»...

3. *Гелей С. Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині // *Дзвін*. – 2003. – № 4.*
4. *Боровський М. Головна пасічна секція товариства «Сільський Господар» // *Крайове господарське товариство «Сільський Господар»...**
5. *Павлик М. Твори. – К., 1959.*
6. *Борачок С. Організація збуту худоби: тези реф. заг. зборів Красового Товариства господарського «Сільський Господар» (1–2 лют. 1911). – Л., 1911.*
7. *Руські товариства для забезпечення худоби в Галичині: Звіт з акції товариства «Сільський Господар» в справі забезпечення худоби і з розвою та стану самотутніх товариств для забезпечення худоби в 1911 р. / Опрац. А. Жук. – Львів, 1912.*

Rudianyn I.P. The participation of the greek-catholic clergy in the work of Community «Silskyi Hospodar» (1899–1914). In the article is elucidated the participation of the Greek Catholic clergy in the formation and development of the community «Silskyi Hospodar». **Key words:** Greek-catholic church, co-operation, East Galychnyna, «Silskyi Hospodar»

О. Д. Музика

УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УНР ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ

У статті розкривається політика Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату у сфері освіти. Висвітлено здобутки і проблеми українізації освіти у період існування Української Народної Республіки 7 листопада 1917 – 9 січня 1918 рр. Ключові слова: Центральна Рада, Генеральний секретаріат, національний фонд, українізація, шкільна освіта

У процесі державотворення значна роль належить освітній сфері на національному ґрунті. У зв'язку з необхідністю запровадження рідної мови у шкільній та вищій освіті, Центральною Радою проводилася політика українізації. В ході її здійснення з'явився ряд проблем, які довелося вирішувати керівним діячам УНР. Сьогодні ми маємо подібні труднощі щодо розширення використання української мови. Тому вивчення досвіду Центральної Ради щодо українізації має непересічне значення.

Цій проблемі приділяли увагу чимало українських дослідників, зокрема В. Верстюк, Т. Осташко [1], Д. Розовик [2] та ін. Так, перші розкрили участь у національно-визвольній революції видатних представників української інтелігенції, подали біографічні відомості про них. Д. Розовик здійснив глибокий аналіз розвитку культури й освіти за доби Центральної Ради. Однак залишається нез'ясованим, як проходив цей процес у різних регіонах України.

Керівним діячам Центральної Ради і Генерального секретаріату доводилося витратити чимало моральних сил і часу для налагодження тих відносин з Тимчасовим урядом, які забезпечили б свободу дій для всебічної розбудови української автономії. Так, 19 жовтня 1917 р., на VII сесії Центральної Ради І. Стешенко констатував, що «нове міністерство освіти – кадетське – зоставило старий жандармський інститут – інспекторів...; правительство нищить свою інструкцію, коли зноситься прямо з шкільною округою і піддержує округу. А та округа каже, що Секретаріат “частное учреждение”». Генеральний секретар освіти зробив висновок, що, «коли не буде у нас двоєвластя і коли народ створить свій скарб, а це можливо тільки при повній волі України, – тоді й справа освіти піде на кращу дорогу» [3, 1].

Стосовно складного впровадження українізації школи свідчить лист учителя з Брусилова І. Мислінсь-

кого до І. Огієнка від 30 жовтня 1917 р. Зокрема в ньому йшлося: «Українізація в нашому повіті іде дуже важко, через те, що багатьох учителів настроєні вороже до українства. З свого боку я бажав щось зробити для його, зробити те, що змогиму, а найголовніше, хоч виучити своїх учнів української літературної мови». Втім, автор листа зауважив, що, прочитавши книги І. Огієнка, зрозумів: українську літературну мову він знав недосконало, але, «хоч мова не є моя спеціальність, і я маю право відмовитися від її, але ж нема кому в школі доручити її. Та й не минеш ніяк уваги, бо колись незабаром прийдесть викладати природознавство на українській мові». Тому він звертався до І. Огієнка: «Прошу дуже Вас, прислати до школи Ваші праці, які вже видані досі. Будь ласка, виберіть підручники для учнів і учителів, по одному примірнику для фундаментальної бібліотеки, бо я не маю дуже віри нашим українцям, що вони мені порають щось добре, а не сучасне сміття. Укажіть докладніше мені, які твори, які учені праці потрібні для ознайомлення з українською мовою з наукового боку, себто виробіть мені короткий програм. Які підручники та книжки будуть потрібні до цього, не одмовтесь купити та прислати до школи, а яких зараз нема в продажу, може у Вас є, не одмовтесь позичити на місяць школі» [4, 76–77].

Зрозуміло, слід було перебирати управління освітою у свої руки вже тепер. Тому І. Стешенко на засіданні Генерального секретаріату 4 листопада 1917 р. заявив про необхідність «дати Секретарству право надання гімназіям прав без санкції центральної влади» [5, 60]. На тій підставі, що «Тимчасовим председателем п. Ткаченком дано пояснення, що зараз тимчасово генеральні секретарі мають усі права міністрів, отже, й право надання гімназіям прав» [5, 60].

Беручи до уваги, що деякі національні меншини в Україні виявляли побоювання, що українізація освіти призведе до можливого обмеження їх національних прав, у III Універсалі Центральної Ради зазначалося: «Український народ, сам довгі роки боровшись за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні суціль, тому оповіщуємо, що народам: великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя та доручаємо нашому Генеральному секретарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію» [6, 1]. Відтак, національним меншинам в Україні було надано вільні умови культурного розвитку. Разом із тим, робилися кроки до подолання наслідків русифікації.

В ході надзвичайного засідання Малої ради, А. Ніковський від фракції соціалістів-федералістів вніс «інтерпеляцію до генерального секретаря освіти в справі грошової прибавки “за обрусение”». Доповідач, з певною долею здивування, відмітив, що «і досі шкільна округа видає учителям з Московщини грошові додатки до жалування – “за обрусение”. Такі додатки видавало царське правительство московським, а також лівобережним учителям за те, що вони русифікували Україну. І до цього часу ці гроші видаються. Шкільна округа пояснює, що ці гроші виплачуються як додаток на дорожнечу, хоча йдуть в старій формі “прибавка за обрусение”» [7, 2]. У зв’язку з цим, А. Ніковський запитав генерального секретаря І. Стешенка, «чи відомо йому про ті недостойні Української Республіки “прибавки за обрусение” і як відомо, то що Генеральний секретаріат думає в цій справі зробити?» [7, 3].

Вже наступного дня, на засіданні Генерального секретаріату І. Стешенко виступив за скасування цієї доплати учителям російської словесності. 14 листопада, на засіданні Малої ради знову зверталися до вирішення цього питання і одноголосно проголосували за «таку формулу переходу: 1) Центральна Рада доручає Генеральному секретаріатові внести в Центральну раду законопроект про скасування спеціальних прибавок за обрусіння краю чиновниками всіх відомств; 2) доручає Секретарству освіти стати в такі відносини з Київською шкільною округою, коли ця установа була йому справою підлеглою, і переходить до чергових справ» [8, 1].

Наступний крок Центральної Ради був спрямований саме на покращення ситуації в освітній сфері. 17 листопада 1917 р., на черговому засіданні Генерального секретаріату ухвалено видати Секретаріату освіти авансом 2 тис. крб. для товариства шкільної освіти з 25 тис. крб., виділених Київській окрузі [5, 79зв.]. 30 листопада на засіданні Генерального секретаріату заслухали й ухвалено «проект тимчасового шкільного управління» [5, 101зв.]. Одним із кроків до його впровадження стала відмова від колишньої структури освіти. На засіданні Генерального секретаріату 2 грудня І. Стешенко вніс пропозицію про ліквідацію «учебних округів» [9, 51зв.] і тоді ж розпочалося введення нової системи управління освіти.

На засіданні Малої ради 5 грудня 1917 р. розглядався докладно проект закону про тимчасове шкільне правління. Доповідач із цього питання (Галаган), виступаючи, виклав основні положення проекту закону: «1. Передати Секретарству освіти всі школи та просвітні установи, які є на території Української народної республіки і належать до відомств – опіки, внутрішніх справ (музичні, театральні та інші школи), торгу і промисловості, бувшого відомства цариці Марії і бувшого царського Двору. 2. Тимчасово, до переведення шкільної реформи, за спеціальними школами відомств: духовного, військового, шляхів, земельного, медичного та правничого – доручити Секретарству встановити педагогічний догляд через затвердження учебних планів та програм по загальноосвітніх предметах» [10, 2]. В результаті обговорення, проект закону було прийнято Малою Радою з таким приписом: «Всеукраїнські школи переходять в порядкування Секретарства національних справ під загальним доглядом Шкільної ради, яка складається з представників як українців, так і суціль на Україні неукраїнців» [10, 2].

Оголошення стану війни між Радянською Росією і Українською Народною Республікою безперечно, негативно вплинуло на подальший розвиток освіти і культури в Україні. Зокрема стали сильнішими проросійські настрої. Це почало виявлятися у намаганні збільшення російського впливу. Під час VIII сесії Центральної Ради, на засіданні 14 грудня 1917 р. Генеральний секретар московських національних справ Д. Одинець зробив доклад про діяльність свого секретарства. Він згадав і про заходи цього секретарства взяти «русские» школи в Україні з-під опіки Секретарства освіти – під свою опіку – Секретарства московських справ. У відповідь, на вимогу інших членів Центральної Ради пояснити підстави таких дій, Одинець повідомив, що «ці заходи московське секретарство робить на підставі анкети (перепиту), яку воно робило на власну руку, без порозуміння з Секретарством освіти». Газета «Народна воля», описуючи перебіг засідання, писала: «Перепитують батьківські комітети та учительські ради про те, до якої національності, – московської чи української, – належать батьки учнів тої чи іншої школи, де буде більшість батьків “русских”, то в тій школі і учні будуть

вважатися “руськими”, а значить, і ця школа має перейти під опіку московського секретарства. На підставі даних цієї анкети, Секретарство московських національних справ думає виробити законопроект і подати його на затвердження Центральної Ради. На думку п. Одиця, на Україні повинно бути більшість нижчих шкіл українських, що ж до середніх шкіл (гімназій), то з них, певне, буде половина українських, а половина московських, після вилучення польських та єврейських шкіл. Про університети московський генеральний секретар думає, що найкраще було б залишити теперішні університети на Україні московськими, а поруч з ними, відкривати українські, польські та єврейські вищі школи, коли на це стане державних коштів України» [11, 2].

Генеральний секретар єврейських національних справ М. Зільберфарб висловився «проти москалізації людности через школи» і запевнив, що єврейські учні будуть навчатися не в російських, а у власних школах. Як писала вище згадана газета, І. Стещенко заявив, що він «нічого не чув досі про перепит московським секретарством батьківських комітетів та учительських рад» і ця новина його дуже здивувала. Генеральний секретар освіти з сумом констатував, що «між учителями досі є ще багато переконаних москалізаторів, і покладається на їхні відомості про національний склад учнів не можна. Московських середніх шкіл на Україні далеко не половина, – це можна сказати з певністю» [11, 2].

Перебіг Української революції супроводжувався загостренням національного питання. Це виявлялося в різних сферах життєдіяльності, але особливо рельєфно – у військовій та освітній. На засіданні Генерального секретаріату 11 грудня 1917 р. Д. Одиця повідомив, що «Український полк Т. Шевченка пред’явив ультиматум юнкерам-великоросам Київської Олексіївської інженерної школи в три дні покинути школу і вийти в Росію». Його колега, генеральний секретар М. Зільберфарб додав, що «з українізованих військових шкіл і частин викидають всіх неукраїнців» [5, 103, 103зв.].

На черговому засіданні генеральний секретар московських національних справ висловив пропозицію, щоб російськомовні навчальні заклади УНР були передані від секретаріату освіти під його опіку і розповів про ті перші кроки, які він зробив у цьому напрямі. Зокрема щодо опитування батьківських комітетів і учительських рад стосовно національної приналежності учнів. На думку Д. Одиця, «більшість нижчих шкіл повинна бути українськими, середніх шкіл (гімназій) – половина українських, а половина московських, після вилучення польських та єврейських шкіл» [11, 2]. Існуючі університети він вважав за необхідне залишити російськомовними, а вже, поряд з ними, можуть існувати нововідкриті українські університети. Діяльність польських і єврейських шкіл ставилася у залежність від можливості їхнього фінансування з державних коштів УНР. У відповідь, М. Зільберфарб висловився проти «москалізації людности через школи» і виступив на підтримку існування єврейських шкіл.

Генеральний секретар освіти І. Стещенко також гостро відреагував на самочинні дії Д. Одиця, зокрема щодо опитування, про яке він навіть не чув, а тому заявив: «Між учителями досі є ще багато переконаних москалізаторів і покладається на їхні відомості про національний склад учнів неможна... Казенні гімназії на Україні досі вважались московськими тільки через те, що там учили московською мовою. Учителів-москалів ми не виганяємо, але нехай же вони навчатися української мови, коли хочуть працювати на Україні. Вищі школи на Україні створені коштами українського народу і через те також повинні бути українськими» [11, 2].

Загострення воєнно-політичного протистояння між УНР і Радянською Росією зумовило необхідність утворення військових шкіл. Саме тому 27 грудня 1917 р. було доручено «Генеральному секретарству освітніх справ відкрити рогні школи, для чого використати слухачів Народного університету, перевівши їх тимчасово на стан вчителів з оплатою їх праці» [5, 33]. На цьому ж засіданні вирішено перебрати під контроль Генерального секретаріату книжкові кіоски, які на той момент орендував Суворін [5, 33зв.]. Також, у відповідь на прохання генерального секретаря освіти І. Стещенко, виділено 70 тис. крб. 1-ій українській гімназії і 60 тис. крб. – польській. Стосовно коштів на утримання 2-ї польської гімназії, запропоновано «Генеральному секретарству польських справ звернутися до Київської городської думи, з проханням дати асигновку». І. Стещенко звернувся з проханням про виділення 10 тис. крб. на утримання Молодого театру. Генеральний секретаріат задовольнив прохання у повному обсязі [5, 34зв.].

За таких неспокійних і нестабільних умов Українська Центральна Рада почала реформу в освітній сфері. 28 грудня 1917 р. було видано закон про скасування шкільних округ, де зокрема відзначалося: «Тимчасове завідування справами Київської шкільної округи, Харківської та Одеської шкільних округ, оскільки ці останні дотикалися шкіл на території Української Народної Республіки, і також переведення ліквідації цих округ передати особним комісаріатам у складі чотирьох українців і трьох представників меншостей... Попечителів Київської, Харківської і Одеської шкільних округ увільнити за штат на загальних основах, якщо їх не буде призначено на нові посади. Доручити Секретарству справ освітніх внести до Центральної Ради законопроект про передачу справ шкільних округ відповідним секретарствам, місцевим самоврядуванням та іншим. На час існування комісаріатів передати до їх розпорядження кредити шкільних округ, крім кредитів на удержання попечителів, їх помічників та окружних інспекторів, і внести натомість посади по сім комісарів на кожну округу з одержанням 600 крб. кожному комісарові» [12, 2].

3 січня 1918 р. І. Стещенко подав на розгляд Генерального секретаріату два проекти законів. Перший – про скасування посад директорів та інспекторів народних шкіл, інший – про скасування надбавок учителям російської словесності. Обидва були ухвалені та передані на розгляд Центральної Ради. На цьому ж засіданні розглядалося питання переведення гідронавігаційної школи із Баку на українське узбережжя Чорного моря. Також вирішено передати піклування народної тверезості з відомства генерального секретаря фінансів – у відання генерального секретаря народної освіти [13, 55].

Продовженням курсу українізації освіти став проект закону, запропонований І. Стещенко для ухвалення Генеральним секретаріатом, щодо встановлення окремої штатної посади вчителя української мови та літератури у «середніх і вищих початкових школах усіх відомств, а також учительських і духовних семінаріях та інститутах» [13, 59].

Важливим кроком стало проголошення незалежності УНР IV Універсалом Центральної Ради 9 січня 1918 р. Проте, подальше здійснення освітньої політики було ускладнене військовими діями з Радянською Росією. Тому найпліднішим періодом проведення українізації у сфері освіти Центральною Радою та Генеральним секретаріатом був період між 7 листопада 1917 р. та початком січня 1918 р. Історичний досвід доводить, що, з метою зміцнення держави, влада має розвивати національну освіту та виховання.

1. Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998.
2. Розовик Д.Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2004.
3. Народна воля. – 1917. – 31 жовтня.
4. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона). 1910–1969. – К., Б. р.
5. ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1.
6. Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.
7. Народна воля. – 1917. – 14 листопада.
8. Нова Рада. – 1917. – 16 листопада.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2.
10. Народна воля. – 1917. – 8 грудня.
11. Народна воля. – 1917. – 15 грудня.
12. Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1918. – 5 січня.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5.

Muzyka O.D. Ukrainization of the education in UPR during the period of the Ukrainian Central Rada: the achievements and problems. In the article is revealed the policy of the Ukrainian Central Rada and the General Secretariat in the sphere of education. Are examined the achievements and problems of the education Ukrainization during the period of the Ukrainian People's Republic from the 7th November of the 1917th till the 9th January of the 1918th. **Key words:** Ukrainian Central Rada, General Secretariat, National Found, Ukrainization, school education

О. О. Артеменко

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЗА УМОВ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (1920–1921 рр.)

*Статтю присвячено маловивченим аспектам духовно-культурного життя українського села за умов становлення в 1920–1921 рр. радянської влади. На підставі аналізу джерел, розкрито ставлення українського селянства до радянської влади. З'ясовано, що політика «воєнного комунізму», зокрема продрозкладка, була однією з основних причин конфронтації між владою та селянством. Обґрунтовано, що під час становлення радянської влади в Україні протягом 1920–1921 рр. широкого розмаху набув наступ більшовиків на культурно-духовне життя українського селянства. Основне завдання радянської духовно-культурної політики полягало у формуванні нового радянського світогляду українського селянства. **Ключові слова:** українське селянство, духовно-культурне життя, радянська влада, духовно-культурна політика*

Однобічне та багато в чому спотворене висвітлення радянською історіографією теми пропонованого дослідження, разом із актуальною потребою пошуку оптимального шляху розбудови сучасної Української держави, зумовлюють її своєчасність. На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки дослідники у більшості випадків аналізують становлення радянської влади в Україні, згідно політичних, економічних подій та збройної боротьби. Тоді як фактично тотальний наступ більшовиків на духовно-культурне життя українського селянства, за винятком окремих праць, залишається малодослідженим. Зважаючи на це та враховуючи актуальність теми, автор статті ставить за мету дослідити духовно-культурне життя українського села за умов становлення радянської влади в Україні продовж 1920–1921 рр.

Поширення радянської влади в Україні від кінця 1919 і протягом першої половини 1921 рр. відбувалося за умов різкого опору частини українського суспільства, насамперед селянства, радянській моделі державності. Основна причина несприйняття селянами влади рад полягала у тому, що більшовики відновили власну попередню практику безкоштовного, а загалом примусового вилучення продуктів сільськогосподарської

праці. До того ж, за продрозверсткою, знову запровадженою більшовиками, значно розширився перелік сільськогосподарських продуктів, що вилучалися у селян. Так, у 1920 р., окрім зернових культур, обов'язковій здачі державі підлягали м'ясо, яйця, овочі [1, 164].

Безумовно, про добровільну здачу у повному обсязі продукції селянами не могло бути й мови. У відповідь на це, влада вживала силові методи. Так, у сільській місцевості Мелітопольського повіту продрозкладка здійснювалася досить специфічно. Спочатку її виконавцями, підсиленими військовим загоном, відбувався арешт частини селян (с. Ігнатівка – 231, з яких – 17 розстріляно, с. Сретенка – 11, с. Апостолівка – 30), а вже потім, зламавши у такий спосіб волю решти, починалося вилучення продукції [1, 165].

Проте, доволі швидко подібна політика більшовиків призвела до розгортання селянського антикомуністичного руху значного масштабу. Лише влітку 1920 р. на території України функціонували біля 250 повстанських загонів [2, 435]. Загалом, протягом року в трьох губерніях Лівобережжя (Харківській, Полтавській, Чернігівській) діяли 248 загонів [3, 67]. Як стверджує О. Ганжа, на кінець цього ж таки року «застосовуючи тактику партизанської боротьби, повстанці тримали під своїм контролем практично всю сільську місцевість» [4, 11]. Про розмах повстанського руху селян красномовно свідчить кількість спрямованих на їхнє придушення більшовицьких військ: 18 піхотних бригад, 1 кавалерійська дивізія, 6 батарей [1, 166]. На початку літа в Україну були направлені Башкирська дивізія, 25-а Чапаєвська дивізія, 1-а кінна армія Будьонного [5, 114]. Значний потенціал селянського повстанського руху спостерігався і протягом першої половини 1921 р. За визнанням командуючого радянськими військами в Україні М. Фрунзе, кількість повстанців дорівнювала 40 тис. осіб [6, 585].

Селянський опір більшовикам позначився на культурно-духовному житті українського селянства. У цей час відбувався наступ радянської влади на всі ті його підвалини, що у той чи інший спосіб підтримували національну свідомість селянства. Провідну роль у духовно-культурному житті селян відігравали товариства «Просвіта». У зв'язку з цим, їхня ліквідація стала одним із головних завдань більшовиків. Протягом першої половини 1920 р. ними це здійснювалося поступово. Перше втручання влади до діяльності «Просвіт» відбулося в середині лютого. Культурно-просвітні організації, на основі яких були організовані театральні відділи, повинні були протягом п'яти днів, під загрозою закриття, пройти перереєстрацію у повітових підвідділах мистецтв. Однак вже у липні 1920 р. політика більшовиків стосовно товариств набула ще більшого силового характеру.

Саме з цього часу радянська влада, під приводом прийняття нового статуту для них, вживала адміністративні методи перетворення «Просвіт» із громадських організацій на державні. Головною метою оновлених більшовиками товариств, було «поширення соціалістичної культури в масах» [7, 127]. Враховуючи таке завдання, більшовики втручалися у безпосередню роботу товариств, змушуючи їх членів працювати на популяризацію нової радянської ідеології. Так, значних змін зазнав репертуар театральних гуртків «Просвіт». Дозволялися вистави, які були затверджені повітпроsvітою [8, 123]. З травня 1921 р. від просвітян вимагалось повідомляти відповідні органи про заплановані вистави за три дні до їх показу. За недотримання цього правила, «порушники» підлягали кримінальній відповідальності [7, 131].